

כימיקלים במוצרי צריכה

מוצרי צריכה הם מקור חשיפה פוטנציאלי למתכות כבדות, לכימיקלים המשבשים את המערכת האנדוקרינית (endocrine disrupting chemicals – EDCs) ולתרכובות אורגניות נדיפות (volatile organic compounds – VOCs).¹

מתכות כבדות, ובכלל זה עופרת, כספית וארסן, עלולות להימצא בצעצועים, בצבעים, בתכשיטים ובמוצרי טיפוח אישי. מקרים של הרעלה אקוטית מעופרת דווחו עקב חשיפה לצעצועים ולצבעים המכילים רמות גבוהות של מתכת זו.²

הולכות ונאספות ראיות לכך שמוצרי צריכה תורמים במידה רבה לחשיפה מצטברת לכימיקלים המשבשים את המערכת האנדוקרינית, כגון פתלאטים, מעכבי בעירה, תרכובות פרפלוואורואלקיליות ופוליפלוואורואלקיליות (per- and polyfluoroalkyl substances – PFAS) וטריקלוזן, ושחשיפה כרונית עלולה להיות קשורה לתוצאי בריאות שליליים.¹ לדוגמה, טריפניל פוספט (triphenyl phosphate – TPHP), מעכב בעירה נפוץ מקבוצת הזרחנים האורגניים המשמש במוצרי צריכה, נקשר לשינויים בתפקוד בלוטת התריס. תרכובות פרפלוואורואלקיליות ופוליפלוואורואלקיליות, המשמשות למשל בציפויים עמידים למים ולכתמים במוצרי טקסטיל, נקשרו לסרטן, לשיבושים בפעולת בלוטת התריס, להשפעות על מערכת החיסון ולירידה בפוריות.³

צבעים, פוליוויניל כלוריד (polyvinyl chloride – PVC) ומוצרים העשויים מעץ עלולים לפלוט תרכובות אורגניות נדיפות, ובכלל זה פורמלדהיד. חשיפה למוצרי צריכה כאלה נקשרה לסיכון מוגבר לתגובות אלרגיות ולקשיי נשימה אצל ילדים.⁴

בחינת ההתקדמות שהושגה משנת 2017

בדוח בריאות וסביבה בישראל 2017 הוגדרו אתגרים לקידום התחום של כימיקלים במוצרי צריכה. להלן סקירת ההתקדמות בשלוש השנים האחרונות.

האתגר: דרישה לתיוג מוצרי צריכה נבחרים העומדים בתקן

אתגר לשנים הבאות: קביעת תקן סימון אחיד לכימיקלים מסוימים במוצרי צריכה, בדגש על מוצרים המיועדים לתינוקות, לפעוטות ולילדים.

בקצה: הוספת תווית על מוצרים מסוימים הוגדרה דרישת תקן מחייבת. כמון כן, נוספה החובה לסמן על גבי תווית של מזרנים ושל שטיחי טקסטיל את השימוש או היעדר השימוש בכימיקלים מעכבי בעירה.

בעקבות פרויקט רוחב שיזם משרד הבריאות, נבחן מחדש הצורך להוסיף מעכבי בעירה למוצרי צריכה שונים. לאחר שנמצא כי הנזק הבריאותי העלול לנבוע משימוש בכימיקלים מעכבי בעירה עולה על היתרון הבטיחותי של השימוש בהם, הדרישה להוסיף למוצר הושמטה או שהרשמיות מדרישה זו הוסרה. במוצרים אשר יש אפשרות (אך לא חובה) להוסיף להם מעכבי בעירה כימיים בתהליך הייצור, נוספה דרישה לסמן על גבי תווית המוצר אם נוספו לו חומרים אלה. סימון התווית נועד לאפשר לצרכן רכישה מושכלת של מוצרי צריכה לפי העדפותיו האישיות, כנהוג ברוב המכריע של המדינות המפותחות. כך למשל נקבעה החובה לסמן על גבי תווית את הימצאותם של כימיקלים מעכבי בעירה במזרני מבוגרים, במזרני תינוקות ובשטיחי טקסטיל.

המגמה להפחית את השימוש במעכבי בעירה כימיים במוצרי צריכה צפויה להתרחב למוצרים נוספים, כדוגמת הריטים ומכשירי אלקטרוניקה ביתיים. נכון להיום אין חובה לציין נוכחות או היעדר של כימיקלים מעכבי בעירה במוצרי צריכה רבים לתינוקות וילדים כולל עגלות, מושבי רכב וכריות הנקה. כמו כן, עדיין אין חובה גורפת לסימון אחיד של כימיקלים מסוימים בכלל מוצרי הצריכה המשווקים בישראל.

האתגר: שיפור האכיפה בנוגע למוצרי צריכה (אכיפה בשוק ולא רק בייבוא)

אתגר לשנים הבאות: כינון רשות מתכללת (ועדה בין-משרדית) לצורך שיפור והידוק של הפיקוח והאכיפה על מוצרי צריכה המשווקים בישראל.

בקצה: הפיקוח והאכיפה על מוצרי צריכה בשווקים בישראל שופרו בזכות חיזוק שיתוף הפעולה בין גורמי הרגולציה הרלוונטיים. מאמצי הפיקוח והאכיפה הורחבו לקבוצות מוצרים שסקרי שוק העידו על פוטנציאל הסיכון שלהם לבריאות הציבור.

משרד הכלכלה והתעשייה הוא המשרד האמון על הפיקוח ועל האכיפה של מוצרי הצריכה המשווקים בישראל – עמידתם בדרישות התקנים הרשמיים. בשנים האחרונות התרחב שיתוף הפעולה המקצועי בין משרד הבריאות למשרד הכלכלה והתעשייה. חוקרים מאוניברסיטת חיפה, ממכון התקנים וממשרד הבריאות, בשיתוף הקרן לבריאות וסביבה, יזמו כמה מחקרים על נוכחות כימיקלים במוצרי צריכה והעבירו את הממצאים הראשוניים למשרד הכלכלה והתעשייה להמשך טיפול ואכיפה. המשרד נעזר בממצאים אלה לצורך אכיפה מכוונת וממוקדת יותר. עם זאת, אין רגולציה או מנגנון שמטרתם להבטיח שיתוף פעולה בין המשרדים הרלוונטיים, קרי – משרד הכלכלה והתעשייה, משרד הבריאות והמשרד להגנת הסביבה.

מקרא: ■ התקדמות משמעותית ■ התקדמות מסוימת ■ התקדמות מעטה או ללא התקדמות

הקמת ועדה בין-משרדית אשר תקבע תוכניות עבודה שנתיות ויעדים תוכל לטייב את הפיקוח ואת האכיפה ולהפנות את המשאבים המוגבלים למוצרים שפוטנציאל הסיכון שלהם לבריאות הציבור גבוה יותר.

משרד הכלכלה והתעשייה השיק אתר אינטרנט ("הפורטל הישראלי לבטיחות מוצרי צריכה"), ובו מידע על מוצרי צריכה אשר הגיעו לשווקים בישראל, נמצאו לא מתאימים והוסרו מהמדפים ("ריקול").⁵ למרות השיפור עדיין לא מתפרסמים נתונים תקופתיים על היקף הבדיקות המבוצעות ותוצאותיהן.

האתגר: בחינה מחדש של תפקיד משרד הבריאות בהתקנת תקנים המגינים על בריאות הציבור

אתגר לשנים הבאות: המשך העמקת המעורבות של משרד הבריאות באימוץ תקנים זרים מתקדמים ומחמירים לעומת התקנים הנהוגים היום.

בקצה: משרד הבריאות פועל באופן יזום להעמיק את מעורבותו באימוץ תקנים חדשים ובעריכת רוויזיות בתקנים קיימים כדי לשפר את רמת הבטיחות של מוצרי צריכה.

משרד הבריאות הרחיב את מעורבותו בדיוני ועדות מכון התקנים העוסקות בדרישות תקן עבור מוצרי צריכה. המשרד קידם, על סמך ממצאי מחקרים שאנשיו מעורבים בהם, אימוץ של תקנים חדשים וכן עריכה של רוויזיות בתקנים קיימים. למשל, אימוץ תקן למתכות כבדות בתכשיטי ילדים ותקן-גג לעופרת בצבעים ועריכת רוויזיות במגוון מוצרי צריכה ייעודיים לתינוקות, לפעוטות ולילדים, בהם עריסות, עגלות, כיסאות האכלה, שידות החתלה ומגרשי משחקים.

האתגר: קידום רגולציה מקיפה בנוגע לכימיקלים במוצרי צריכה

אתגר לשנים הבאות: קידום חקיקת המסגרת.

בקצה: המועצה לשלום הילד מקדמת חקיקת מסגרת למוצרי צריכה, אשר תאגם את דרישות התקנים הרלוונטיים ותיצור אחידות בדרישות, בדגש על מוצרי צריכה המיועדים לפעוטות ולילדים.

בישראל אין עדיין מסגרת רגולטורית לבחינה שיטתית של כימיקלים ורישוםם אף שמסגרת כזאת קיימת בכל מדינות הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) למעט טורקיה. נוסף על כך, שלא כבארצות הברית ובאירופה, בישראל אין מסגרת רגולטורית מקיפה עבור מוצרי צריכה.⁶

נכון להיום, המסגרת הרגולטורית למוצרי צריכה בישראל מבוססת על תקנים שאינם מחייבים ועל תקנים מחייבים ייחודיים למוצרים ספציפיים. חקיקת מסגרת אחידה ומקיפה עשויה לתת מענה לפערים רגולטוריים אשר ייתכן כי אינם מטופלים במסגרת הקיימת כיום. באוקטובר 2020 פרסם המשרד להגנת הסביבה תזכיר חוק לרישום כימיקלים תעשייתיים בישראל. החוק המוצע ישאיר את הסמכות הרגולטורית למוצרי צריכה בידי משרד הכלכלה והתעשייה, אך יאציל למשרד להגנת הסביבה סמכות לקבוע תקנים במקרה שיתגלו פערים רגולטוריים.

לנוכח הרגישות המיוחדת של אוכלוסיות מסוימות לכימיקלים, הוחלט במועצה לשלום הילד ובקרב לבריאות וסביבה למקד את המאמצים במוצרי צריכה המיועדים לתינוקות, לפעוטות ולילדים. גופים אלו ניסחו חקיקת מסגרת להגבלת כימיקלים במוצרי צריכה המיועדים לאוכלוסייה זו.

האתגר: ביצוע סקרים נוספים של כימיקלים במוצרי צריכה בשוק הישראלי; סקירה שיטתית של דרישות הנוגעות לכימיקלים במוצרי צריכה בחו"ל בהשוואה לדרישות בישראל

אתגר לשנים הבאות: זיהוי פערים רגולטוריים עבור מוצרי צריכה מסוימים ובחינה השוואתית של דרישות הרגולציה בישראל לעומת הדרישות במדינות מפותחות אחרות.

בקצרה: נערכו כמה מחקרים אשר על בסיסם קודמה רגולציה רלוונטית לצורך צמצום החשיפה של הציבור לכימיקלים במוצרי צריכה.

קבוצת מחקר של משרד הבריאות, אוניברסיטת חיפה ומכון התקנים, בשיתוף הקרן לבריאות וסביבה, ערכה כמה מחקרים לבדיקת נוכחות של כימיקלים במוצרי צריכה. בין השאר, נערך סקר לבחינת תכולת מתכות כבדות (בעיקר עופרת) בצעצועים, בתכשיטי ילדים⁷ ובצבעים, ובכלל זה בצבעים המשמשים לצביעה ולתחזוקה של מתקני שעשועים.⁸ במהלך 2019–2020 נערך מחקר שבדק נוכחות של כימיקלים במשטחים המיועדים למשחק ילדים, בפרקטים ובדשא סינתטי. ממצאי מחקרים אלה מסייעים לאפיין פערים רגולטוריים ולתת להם מענה בדמות אימוץ תקנים חדשים, עריכת רוויזיה בתקנים קיימים או קידום בקשה לשינוי המעמד של תקנים לא-מחייבים לתקנים רשמיים. זיהוי פערים בדרישות בין הרגולציה הישראלית לזו הקיימת במדינות מפותחות אחרות ישמש בסיס לקידום תקינה מחייבת עבור מוצרי צריכה מסוימים.

האתגר: קיצור התהליך הבירוקרטי של הכרזת רשמיות על תקנים חדשים ועל תקנים שעברו רוויזיה

אתגר לשנים הבאות: קביעת משך הזמן המרבי בין פרסום התקן ובין הכרזת רשמיות בנהלים או בחקיקה.

בקצרה: משרד הבריאות פועל בשיתוף משרד הכלכלה והתעשייה לקיצור הזמן שנדרש להשלמת התהליך.

חודשים רבים (ובמקרים קיצוניים אף שנים) עלולים לחלוף בין מועד עריכת רוויזיה בתקן על ידי מכון התקנים ובין פרסומו, וגם משהושלמה ההכרזה על היתו תקן רשמי, נדרש זמן עד לאזכורו בצו ייבוא חופשי. עיכוב זה נובע בין היתר מהיעדר פרק זמן מוגדר אשר במהלכו נדרשים השרים הממונים להעביר את התייחסות משרדם (אישור או התנגדות) לקידום התקן. כאשר ההתייחסות נדרשת מכמה שרים, משך הזמן עלול להתארך מאוד. בשנים האחרונות הוכרזו כמה תקנים בהליך מזורז (לדוגמה, תכולת עופרת בצבעים ותכולת מתכות כבדות בתכשיטי ילדים). עם זאת, נדרשת הגדרה של זמן קצוב וסביר להשלמת כל אחד משלבי התהליך, כך שהתקנים העדכניים ייכנסו לתוקפם סמוך ככל האפשר למועד עדכוןם על ידי ועדות התקינה שבמכון התקנים.

מחקרים על כימיקלים במוצרי צריכה בישראל

- חוקרים מאוניברסיטת תל אביב והמרכז הרפואי שמיר (אסף הרופא) בחנו את ההשפעה של שימוש בדאודורנט מבוסס אלומיניום על ריכוז אלומיניום בחלב אם. במחקר השתתפו 58 נשים. לא נמצא קשר מובהק בין השימוש בדאודורנט מבוסס אלומיניום ובין ריכוז אלומיניום בחלב אם.⁹

- חוקרים מאוניברסיטת תל אביב, מהמרכז הרפואי ע"ש חיים שיבא – תל השומר וממשרד הבריאות, בשיתוף פעולה עם חוקרים מאוניברסיטת קולומביה, מאוניברסיטת הרווארד ומהמרכזים לבקרת מחלות ולמניעתן בארצות הברית (Centers for Disease Control and Prevention – CDC), מדדו ריכוזים של 31 כימיקלים (המכילים בין היתר פתלאטים ופנולים) בדגימות שתן של 50 נשים הרות. 14 כימיקלים, בהם ביספנול A (bisphenol A – BPA), פרבנים שונים ובנזופנון-3, נמצאו בשתן של יותר מ-90% מהנשים שהשתתפו במחקר. כימיקלים נוספים, בהם ביספנול S (bisphenol S – BPS) ותחליפי פתלאטים (DINCH), נמצאו בקרב 30%–63% מהמשתתפות.¹⁰ אותה קבוצת חוקרים מודדת ריכוזים של פתלאטים ושל תחליפי פתלאטים בדגימות שתן של 136 נשים שעברו תהליכי הפריה חוץ-גופית (IVF).
- צוות מחקר משותף למשרד הבריאות, לאוניברסיטת חיפה ולמכון התקנים בחן נוכחות של עופרת בתרסיסי צבע ובצבע לצביעת משטחים המשמש במגרשי משחקים ובאזורים ציבוריים בישראל. בבחינת ריכוזי העופרת בצבע של מתקני משחק בגני משחקים נמצאה ב-88% מן המקרים חריגה מהרמות המרביות שנקבעו ברגולציה האמריקנית (90 חלקים למיליון). בעקבות הממצאים עודכן התקן הישראלי הרשמי 1343 – צבעים ולכות, ונאסר השימוש בעופרת בצבעים, ובכלל זה צבעים תעשייתיים.⁸ העדכון ייכנס לתוקף בינואר 2021.
- חוקרים ישראלים, בשיתוף עם חוקרים מקנדה ומארצות הברית, בחנו את הרגולציה על כימיקלים במוצרי צריכה לילדים ובדקו איך הרגולציות האמריקניות והאירופיות משפיעות על שוק קטן כדוגמת ישראל. הודגש המחסור בחקיקת מסגרת מקיפה עבור כלל המוצרים לתינוקות, פעוטות וילדים. כמו כן הוצגה הבעייתיות שבאימוץ תקינה אמריקנית ותקינה אירופית בשל השונות בגישותיהן ובדרישותיהן.¹¹
- חוקרים מאוניברסיטת חיפה וממשרד הבריאות סקרו את ההשפעה של תקנים בישראל על קידום מדיניות סביבתית. התקנים למוצרי צריכה המיועדים לתינוקות, לפעוטות ולילדים שימשו מקרה בוחן. ממסקנות המחקר עלה ניגוד העניינים המובנה בין סוגיות של בטיחות ושל בריאות ובין האינטרסים הכלכליים-מסחריים, והוצעו פתרונות לטיוב תהליך קבלת ההחלטות באופן שיטה את הכף לטובת שיקולים בריאותיים וסביבתיים.¹²

אתגרים לשנים הבאות

אחד האתגרים העיקריים המשפיעים על הרגולציה של מוצרי צריכה בעולם, וגם בישראל, הוא רכישה פרטית באינטרנט. בשנת 2016 הוגדרה ישראל המדינה שבה גדל היקף הסחר המקוון במידה הרבה ביותר מבין מדינות ה-OECD ביחס לגודל האוכלוסייה. הפער בין היקף הזמנת חבילות לישראל עבור צריכה פרטית שאינה מפוקחת ובין הייבוא המסחרי המפוקח הוא פער ניכר – בשנת 2018 50% ממנו ויותר היו הזמנות מהאתר "עלי אקספרס".¹³

ייבוא מסחרי מסודר ורשמי של מוצרי צריכה מאפשר לרגולטור רמה מסוימת של פיקוח על בטיחות המוצרים המשווקים לצרכן בישראל ושעליהם חל תקן רשמי, ואילו ייבוא אישי של מוצרים ברכישה מקוונת מציב לפני הרגולטור אתגר משמעותי בהקשר זה. זאת ועוד, בשנת 2019 נכנס לתוקפו צו ייבוא אישי הפוטר הלכה למעשה את כלל מוצרי הצריכה (למעט מוצרים מוגדרים מעטים) מעמידה בדרישות התקנים הרשמיים

והמחייבים בישראל. צו זה מקנה פטור מובנה וגורף מפיקוח על מוצרי צריכה הנרכשים באינטרנט או מיובאים לארץ בייבוא אישי במשלוח שערכו עד 1,000 דולר – עד 30 יחידות של טובין מאותו סוג במשלוח, וכן במשלוח שערכו עולה על 1,000 דולר – עד 5 יחידות של טובין מאותו סוג במשלוח.¹⁴ ראוי לקדם פעולות הסברה כדי לצמצם את הסיכון הפוטנציאלי לבטיחותו של הצרכן ולבריאותו עקב רכישה מקוונת של מוצרים. פרסום הנחיות והמלצות של הרגולטור לציבור יוכל לתת בידי הצרכן כלי לרכישה מושכלת של מוצרי צריכה באתרים מקוונים.

רפורמת התמרוקים בישראל נועדה להפחית את יוקר המחיה ואת הנטל הרגולטורי. הרפורמה מבוססת על העברת האחריות לבטיחות התמרוקים, לאיכותם וליעילותם אל היצרנים והיבואנים, ותפקיד משרד הבריאות יהיה אכיפה ופיקוח ולא רישום התמרוקים.¹⁵ צריך לבחון את ההשלכות הפוטנציאליות של הרפורמה על חשיפת הציבור לכימיקלים בתמרוקים. נוסף על כך, הפחתת סיכונים מננוטכנולוגיה וננו־חומרים מציבה אתגר רגולטורי בהקשר של מוצרי צריכה בכלל ושל תמרוקים בפרט.⁶

ב־2020 פרסם משרד הכלכלה והתעשייה רפורמה מתוכננת בצו ייבוא חופשי שתפחית את הבדיקות הנדרשות למוצרי צריכה מיובאים מסוימים. על פי משרד הכלכלה והתעשייה הרפורמה תלווה בעלייה בהיקף האכיפה ובבדיקות בשווקים בישראל. לאחר כניסתה לתוקף של הרפורמה חשוב לעקוב אחר שינויים באיכות המוצרים המיובאים מתוך שימת דגש על הימצאותם של כימיקלים רעילים.

היום אין בישראל נתונים על ריכוזים של תרכובות פרפלוואורואלקליות ופוליפלוואורואלקליות במוצרי צריכה. תרכובות אלה מקנות עמידות מפני ספיגה של נוזלים והן משמשות במוצרים רבים, ובכלל זה טקסטיל, אריזות מזון וכלי מטבח. בשנים האחרונות מצטברות עדויות להשפעה בריאותית שלילית עקב חשיפה אליהן. האתגר לשנים הקרובות הוא המשך בחינת הפוטנציאל של חשיפה לתרכובות אלה באמצעות מוצרי צריכה בישראל ובחינת אימוץ צעדים רגולטוריים.

- (1) Li, D. & Suh, S. (2019). Health risks of chemicals in consumer products: A review. *Environment International*, 123, 580–587. <https://doi.org/10.1016/j.envint.2018.12.033>
- (2) Hauptman, M., Bruccoleri, R., & Woolf, A. D. (2017). An update on childhood lead poisoning. *Clinical Pediatric Emergency Medicine*, 18(3), 181–192. <https://doi.org/10.1016/j.cpem.2017.07.010>
- (3) Rappazzo, K. M., Coffman, E., & Hines, E. P. (2017). Exposure to perfluorinated alkyl substances and health outcomes in children: A systematic review of the epidemiologic literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(7), 691. <https://doi.org/10.3390/ijerph14070691>
- (4) Tagiyeva, N. & Sheikh, A. (2014). Domestic exposure to volatile organic compounds in relation to asthma and allergy in children and adults. *Expert Review of Clinical Immunology*, 10(12), 1611–1639. <https://doi.org/10.1586/1744666X.2014.972943>
- (5) משרד הכלכלה והתעשייה. הפורטל הישראלי לבטיחות מוצרי צריכה. <https://www.gov.il/he/Departments/Units/consumer-products-safety> (אוחזר במרץ 2020).
- (6) המשרד להגנת הסביבה (2020). **הערכת מצב. יוני 2020.**
- (7) Negev, M., Berman, T., Reicher, S., Sadeh, M., Ardi, R., & Shammai, Y. (2018). Concentrations of trace metals, phthalates, bisphenol A and flame-retardants in toys and other children's products in Israel. *Chemosphere*, 192, 217–224. <https://doi.org/10.1016/j.chemosphere.2017.10.132>
- (8) Berman, T., Barnett-Itzhaki, Z., Reicher, S., Ardi, R., Shammai, Y., Aruas, L., & Negev, M. (2018). Lead in spray paint and painted surfaces in playgrounds and public areas in Israel: Results of a pilot study. *Science of the Total Environment*, 637–638, 455–459. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.05.005>
- (9) Rochman, M., Mandel, D., Berkovitch, M., Kohn, E., Abu Hamad, R., Mangel, L., & Lubetzky, R. (2019). *Aluminum content of human breast milk in breastfeeding mothers using regular deodorant versus breastfeeding mothers using aluminum-free deodorant*. Poster presented at Environment and Health Fund annual conference, Environment and Health: Complex Interactions, Tel Aviv, Israel.
- (10) Machtinger, R., Berman, T., Adir, M., Mansur, A., Baccarelli, A. A., Racowsky, C., ... Nahum, R. (2018). Urinary concentrations of phthalate metabolites, bisphenols and personal care product chemical biomarkers in pregnant women in Israel. *Environment International*, 116, 319–325. <http://doi.org/10.1016/j.envint.2018.04.022>
- (11) Negev, M., Berman, T., Reicher, S., Balan, S., Soehl, A., Goulden, S., ... Diamond, M. L. (2018). Regulation of chemicals in children's products: How US and EU regulation impacts small markets. *Science of the Total Environment*, 616–617, 462–471. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2017.10.198>
- (12) Goulden, S., Negev, M., Reicher, S., Berman, T. (2019). Implications of standards in setting environmental policy. *Environmental Science & Policy*, 98, 39–46. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2019.05.002>
- (13) דואר ישראל (2019). הודעת דוברות מספר 949. הלילה בחצות: יום הרווקים הסיני. סקר חדש של 'Shiluv I2R' עבור דואר ישראל: 78% מהנוהגים לקנות מאתרים בחו"ל יקנו בחגי הקניות.
- (14) משרד הכלכלה והתעשייה (עודכן בדצמבר 2019). צו יבוא אישי, התשע"ט–2019. https://www.gov.il/he/departments/legalInfo/order_personal_import (אוחזר במרץ 2020).
- (15) משרד הבריאות (2019). רפורמת התמרוקים ממשיכה: החל הליך היועצות עם הציבור. https://www.health.gov.il/NewsAndEvents/SpokemanMesseges/Pages/09122019_3.aspx (אוחזר במרץ 2020).